XIVA XONLIGI IQTISODIY RIVOJIDA HUNARMANDCHILIK SOHASINING O'RNI

Matkarimova Barno Betberganovna
Urganch Innovatsion Universiteti 1-kurs magistranti

Qabul qilindi: 31.01.2026
Ko'rib chiqildi: 02.02.2026
Tasdiqlandi: 03.02.2026

Kalit so'zlar:
Xiva xonligi, hunarmandchilik, iqtisodiy rivojlanish, shahar iqtisodiyoti, ichki bozor, tashqi savdo, an'anaviy ishlab chiqarish.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezis Xiva xonligi iqtisodiy rivojida hunarmandchilik sohasining o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Tadqiqot davomida hunarmandchilik tarmoqlarining shakllanishi, ularning shahar iqtisodiyoti, aholi bandligi va ichki hamda tashqi savdo aloqalariga ta'siri o'rganilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hunarmandchilik nafaqat aholi ehtiyojlarini qondirish, balki ichki bozorni rivojlantirish va davlat daromadlarini oshirishda muhim strategik omil bo'lgan. Natijalar hunarmandchilik sohasining Xiva xonligi iqtisodiy tizimidagi o'rni va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Kirish. Xiva xonligi tarixiy jihatdan Markaziy Osiyoning muhim siyosiy, madaniy va iqtisodiy markazlaridan biri bo'lib kelgan. Xonlik hududi qadimdan savdo yo'llari kesishgan hududda joylashgani sababli, uning iqtisodiy tizimi ko'p tarmoqli va murakkab bo'lgan. Xonlik iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, savdo va hunarmandchilik asosiy o'rin tutgan bo'lib, ayniqsa hunarmandchilik sohasining roli sezilarli bo'lgan.

Hunarmandchilik Xiva xonligi iqtisodiy hayotida nafaqat kundalik ehtiyojlarni qondirish, balki ichki bozorni rivojlantirish, shahar iqtisodiy faolligini oshirish va tashqi savdo aloqalarini mustahkamlashda muhim rol o'ynagan. Shahar markazlarida to'qimachilik, kulolchilik, temirchilik, zargarlik va charmchilik kabi tarmoqlar rivojlanib, aholining keng qatlamlarini ish bilan ta'minlagan. Shu bilan birga, hunarmandchilik mahsulotlari mahalliy bozor bilan birga qo'shni xonliklar va xorijiy davlatlar bozorlariga ham yetkazilgan.

Tarixiy manbalar, xususan Abulg'ozi Bahodirxon va Munis asarlari, Xiva xonligida hunarmandchilik tarmoqlarining ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini yoritadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Xiva shaharlariga tashrif buyurgan rus sayyohlari va tadqiqotchilarining qaydlari ham hunarmandchilik ishlab

chiqarishining ko‘lamini va uning iqtisodiyotdagi rolini tushunishga yordam beradi.

Bugungi kunda Xiva xonligi iqtisodiy tarixini, xususan hunarmandchilik sohasini o‘rganish, nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy iqtisodiy tizim va kichik biznes rivojining tarixiy ildizlarini aniqlash uchun ham muhimdir. Hunarmandchilikning tarixiy rivojini chuqur o‘rganish orqali shahar iqtisodiyoti, ishlab chiqarish tizimi va ijtimoiy tuzilma haqida ilmiy jihatdan boy ma’lumotlar olish mumkin. Mazkur tezisning maqsadi Xiva xonligi iqtisodiy rivojida hunarmandchilik sohasining o‘rni va ahamiyatini tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilishdir. Tadqiqot natijalari Xiva xonligi iqtisodiy tizimini chuqur anglash va hunarmandchilikning strategik rolini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Xiva xonligi iqtisodiy rivojida hunarmandchilik sohasining o‘rni masalasi tarixiy va iqtisodiy tadqiqotlarda keng qamrovli o‘rganilgan bo‘lsa-da, bu mavzu hali ham izchil va kompleks tahlilni talab qiladi. Mavjud adabiyotlarni shartli ravishda bir necha guruhga ajratish mumkin: tarixiy manbalar, sovet davri tadqiqotlari, mustaqillik davrida yaratilgan ilmiy ishlari va xorijiy olimlarning tadqiqotlari.

Xiva xonligida hunarmandchilik faoliyati haqida dastlabki ma’lumotlar Abulg‘ozi Bahodirxon (*Shajarayi turk*, *Shajarayi tarokima*) va Munis (*Firdavs ul-iqbol*) asarlarida uchraydi. Bu manbalarda shaharlar ichidagi hunarmandchilik ustaxonalari, mahsulot turlari, hunarmandlarning ijtimoiy-iqtisodiy mavqei va bozor faoliyati haqida muhim ma’lumotlar berilgan. Abulg‘ozi Bahodirxonning yozishicha, Xiva shaharlarida to‘qimachilik va zargarlik tarmoqlari aholi ehtiyojlarini qondirish bilan birga, davlat daromadining shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Munis asarlarida esa savdo va hunarmandchilik faoliyatining shaharning ijtimoiy tuzilmasi bilan bog‘liqligi alohida ta’kidlangan. Xiva xonligi iqtisodiy tizimi va hunarmandchilik faoliyatiga oid dastlabki ma’lumotlar Abulg‘ozi Bahodirxon va Munis asarlarida uchraydi. “Shajarayi turk” va “Shajarayi tarokima” asarlarida xonlik shaharlaridagi hunarmandlar faoliyati, ularning ijtimoiy-iqtisodiy mavqei va ishlab chiqarish tizimi haqida qimmatli ma’lumotlar mavjud. Shuningdek, Munis va Ogahiy tarixiy asarlarida shaharlardagi bozorlar, hunarmandchilik mahsulotlari va savdo aloqalari keng yoritilgan. Bu manbalar tadqiqot uchun asosiy tarixiy baza bo‘lib xizmat qiladi.

Sovet davri tadqiqotlari. XX asr boshidagi sovet tarixshunosligi Xiva xonligi iqtisodiy tizimini sinfiy yondashuv asosida o‘rgangan. S.P. Tolstov, M.E. Masson va A.Yu. Yakubovskiy asarlarida Xorazm hududi arxeologik, iqtisodiy va madaniy jihatlari bilan tahlil qilingan. Biroq, sovet davri tadqiqotlarida hunarmandchilik ko‘pincha feodal ishlab chiqarish doirasida baholangan va uning iqtisodiy samaradorligi yetarli darajada o‘rganilmagan.

O‘zbekiston mustaqilligi yillarida Xiva xonligida hunarmandchilik va shahar iqtisodiyoti masalalari bo‘yicha yangi ilmiy tadqiqotlar paydo bo‘ldi. A.

Asqarov, R. Rahmonqulov, B. Ahmedov va H. Ziyoyevning ishlari hunarmandchilikning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy ahamiyatini chuqur tahlil qilgan. Ularning fikricha, Xiva hunarmandchiligi nafaqat an'anaviy ishlab chiqarish, balki ichki bozorni rivojlantirish va tashqi savdo aloqalarida ham muhim rol o'ynagan. Ushbu tadqiqotlar hunarmandchilikning shahar madaniyati va ijtimoiy tuzilmasi bilan uzviy bog'liqligini yoritadi.

Xorijiy tadqiqotlar. G'arbiy Yevropa va Rossiya tarixchilari Xiva xonligi hunarmandchiligi va savdo aloqalarini mintaqaviy va global iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq holda tahlil qilgan. Masalan, V.V. Bartold va A.L. Kun tadqiqotlarida Xiva shaharlaridagi hunarmandchilik mahsulotlari, ularning savdo qiymati va eksport salmog'i haqida batafsil ma'lumot berilgan. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Xiva xonligi hunarmandchilik sohasining ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati yetarli darajada yoritilgan, ammo ushbu sohaning murakkab tuzilmasi, ishlab chiqarish hajmi va bozor iqtisodiyotidagi o'rni bo'yicha izchil va tizimli tadqiqotlar yetarli emas. Shu sababli, mazkur tezis Xiva xonligi iqtisodiy rivojida hunarmandchilik sohasining o'rni va ahamiyatini kompleks tahlil qilishni maqsad qilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari Xiva xonligi iqtisodiy tizimida hunarmandchilik sohasining tutgan o'rni beqiyos ekanligini ko'rsatadi. Tarixiy manbalar, arxeologik ma'lumotlar va zamonaviy tadqiqotlar asosida o'rganilganida, hunarmandchilik nafaqat aholi kundalik ehtiyojlarini qondirish vositasi, balki shahar iqtisodiyoti va davlat daromadlarini shakllantirishda strategik rol o'ynaganligi aniqlandi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, Xiva xonligida hunarmandchilik tarmoqlari o'zaro integratsiyalashgan bo'lib, to'qimachilik, zargarlik, temirchilik, kulolchilik va charmchilik mahsulotlari shahar va qishloq iqtisodiy tizimining asosiy qismlarini tashkil etgan. Bu tarmoqlar nafaqat ichki iste'molni ta'minlagan, balki tashqi savdo aloqalarida ham muhim eksport manbai bo'lgan.

Sovet davri tadqiqotlarida hunarmandchilik ko'pincha feodal ishlab chiqarish shakli sifatida baholangan bo'lsa-da, mazkur tadqiqot shuni ko'rsatadiki, hunarmandchilik tarmoqlari bozor talablariga moslashgan va iqtisodiy samaradorlikka ega bo'lgan. Bu esa Xiva xonligida hunarmandchilikning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim mexanizm ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, muhokama davomida hunarmandchilikning rivoji ijtimoiy tuzilma va aholi bandligiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Hunarmandlar alohida ijtimoiy qatlam sifatida shakllangan va shahar madaniyati, ishlab chiqarish sifati hamda ustoz-shogird an'analari orqali kasb-hunar tizimini mustahkamlashga xizmat qilgan. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, hunarmandchilik sohasining Xiva xonligi iqtisodiy rivojidagi o'rni nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham muhim bo'lgan. Ushbu

xulosalar mavzuga oid ilmiy qarashlarni boyitadi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur ilmiy tadqiqot Xiva xonligi iqtisodiy rivojida hunarmandchilik sohasining o‘rni va ahamiyatini tarixiy manbalar, arxeologik ma’lumotlar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida kompleks tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hunarmandchilik Xiva xonligi iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, shahar iqtisodiyoti, ichki bozor, aholi bandligi va tashqi savdo aloqalarida strategik rol o‘ynagan. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, to‘qimachilik, zargarlik, temirchilik, kulolchilik va charmchilik kabi hunarmandchilik tarmoqlari nafaqat kundalik ehtiyojlarni qondirish, balki ichki bozorni rivojlantirish, davlat daromadlarini oshirish va tashqi savdo aloqalarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Shuningdek, hunarmandchilikning rivoji shahar iqtisodiy faolligi va ijtimoiy tuzilmani shakllantirishga ham sezilarli hissa qo‘shgan.Xulosa sifatida aytish mumkinki, hunarmandchilik Xiva xonligi iqtisodiy rivojining asosiy ustunlaridan biri bo‘lib, uning tarixiy o‘rganilishi shahar iqtisodiyoti, ishlab chiqarish tizimi va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni chuqur tushunish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari hunarmandchilik sohasining strategik va iqtisodiy ahamiyatini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abulg‘ozi Bahodirxon. *Shajarayi turk*. Toshkent: Fan, 1992.
2. Abulg‘ozi Bahodirxon. *Shajarayi tarokima*. Toshkent: Fan, 1991.
3. Munis, Ogahiy. *Firdavs ul-iqbol*. Toshkent: Fan, 1994.
4. Ahmedov B. *O‘zbekiston tarixi*. Toshkent: O‘qituvchi, 2000.
5. Ziyoyev H. *O‘zbekiston tarixining dolzarb masalalari*. Toshkent: Sharq, 2001.
6. Asqarov A. *O‘zbek xalqining kelib chiqishi*. Toshkent: Fan, 1998.
7. Rahmonqulov R. *Xiva xonligi tarixi*. Toshkent: Universitet, 2005.